

¿Novos comezos ou máis do mesmo? A nova Lei de Acción Exterior de Galicia e a Estratexia de Acción Exterior de España 2021-2024

Serafín Pazos Vidal

Director da Oficina de Bruxelas, Convention of Scottish Local Authorities

RESUMO: Neste artigo analízase a nova Lei 10/2021 de Acción Exterior de Galicia. Desde a perspectiva da análise documental e das evidencias obtidas a través da praxe, contextualízase na traxectoria de máis de tres décadas de acción exterior autonómica galega, particularmente no relativo á Unión Europea. De cara ao futuro, tamén se examina no contexto máis amplo da Estratexia de Acción Exterior de España 2021-2024.

Palabras chave: Galicia, Acción Exterior, EGAEX, LAESE, Paradiplomacia, UE

RESUMEN: Este artículo realiza un análisis de la nueva Ley 10/2021 de Acción Exterior de Galicia. Desde la perspectiva del análisis documental y la evidencia obtenida mediante la praxis, se la contextualiza en la trayectoria de más de tres décadas de acción exterior autonómica gallega, en particular en lo relativo a la Unión Europea. Mirando a futuro, se la examina también en el contexto más amplio que supone la Estrategia de Acción Exterior de España 2021-2024.

Palabras clave: Galicia, Acción Exterior, EGAEX, LAESE, Paradiplomacia, UE

ABSTRACT: This article analyses the new Law 10/2021 on Foreign Action of Galicia and, through the use of documentary analysis and evidence obtained through praxis, contextualises it within the trajectory of more than three decades of Galician foreign engagement, in particular as regards to the European Union. Looking forward it is also placed in the broader context of the Spanish Foreign Action Strategy 2021-2024 and the Conference for the Future of Europe

Keywords: Galicia, External Action, EGAEX, LAESE, Paradiplomacy, EU

1. Introducción

A Lei 10/2021, do 9 de marzo, ten por obxecto regular a acción exterior do sector público autonómico galego fóra do territorio español e facilitar a colaboración das administracións públicas galegas con axentes privados galegos con presenza, proxección ou intereses no exterior. Tamén incorpora o réxime xurídico do sector público autonómico en materia de cooperación para o desenvolvemento humano sostible e a solidariedade internacional. Case ao mesmo tempo, o goberno español aprobou a súa nova Estratexia de Acción Exterior 2021-2024.¹

¹ Este artículo reelabora en profundidad la breve reseña publicada en Pazos Vidal (2021a).

A Lei Galega complementa o traballo previo de máis de 30 anos de acción exterior en Galicia (Cancela Outeda, 2011) e supón un paso adiante en canto a Estratexias anteriores. Hai que destacar o enfoque holístico, polo que a acción exterior de Galicia se entende como un fenómeno colectivo que non se limita ao propio goberno senón que implica a toda a sociedade.

Esta necesidade de legalización é tamén consecuencia directa do enfoque normativo e codificador da acción exterior da Lei de Acción e Servizo Exterior do Estado (LAESE) Lei 2/2014, do 25 de marzo. En lugar de xerar unha oportunidade para buscar sinerxías entre os distintos actores do conxunto do Estado no exterior, LAESE tenta coa súa codificación restrinxir máis ben o espazo desta acción exterior por parte doutras entidades alleas ao goberno central. Unha oportunidade perdida (García Pérez, 2014; Pazos Vidal, 2017), e que, en consecuencia, obriga ás comunidades autónomas a adoptar o mesmo criterio para dotar de seguridade xurídica aos seus actos no exterior nun grao que non sería necesario noutro contexto.

Por outra banda, a Estratexia de Acción Exterior de España 2021-2024 afirma que foi elaborada nun intenso proceso de consulta pública coa participación das comunidades autónomas e, en contraste con documentos anteriores, inclúe unha referencia máis explícita ao papel das comunidades autónomas na participación da política exterior do Reino de España.

A práctica da participación das comunidades autónomas na acción exterior e en particular da Unión Europea dependeu moito da posición e ideoloxía do goberno central no poder (Sánchez Amor, 2010) pero por outra banda hai factores de maximización burocrática. (particularmente por parte de dentro do Ministerio de Asuntos Exteriores) e pouca vontade e acordo interautonómico (Pazos Vidal, 2019a), que son factores estruturais que explican e limitan previsiblemente o posible alcance dos novos instrumentos de acción exterior, xa sexan autónomos, como a lei galega, ou estatais, como a citada Estratexia.

No marco da Conferencia sobre o Futuro de Europa, ábrese a posibilidade de revisar discusións esencialmente fosilizadas dende hai vinte anos sobre o papel das Comunidades Autónomas (De Castro Ruano, 2021) no principal e máis intenso ámbito do exterior. acción que é a que enfrenta a Unión Europea.

2. Antecedentes de la Lei de Acción Exterior de Galicia

Neste contexto, a Lei de Acción Exterior que complementa o traballo previo de máis de 30 anos de acción exterior en Galicia e supón un paso adiante en materia de Estratexias Previas. Neste aspecto, Galicia (ou máis concretamente a Xunta), aínda que sen monopolizar -nin pretender- os titulares do activismo exterior en Cataluña ou Euskadi (pero tamén outros como Estremadura, Valencia ou Canarias) forneceuse ao longo estas décadas de instrumentos de referencia (máis que estratéxicos) á hora de guiar a súa acción exterior.

Méndez Romeu (2018) lembra que en 2018 a Xunta de Galicia publicou un documento titulado “Estratexia Galega de Acción Exterior. Horizonte Post 2020” (EGAEX), que forma parte da Estratexia Estatal de Acción Exterior 2015 desenvolvida pola LAESE aprobada un ano antes. Pola súa banda, esta Estratexia Galega herda documentos anteriores, “Libro Branco da Acción Exterior Galega” (2004) -aprobado ao final da época Fraga- e a “Estratexia Galega de Acción Exterior” de 2007 -no tempo do *bipartito* PSOE- BNG-.

Como tamén sinala o autor (no seu día responsábel da coordinación do citado goberno de coalición 2004-2009) estes documentos anteriores resultan laboriosos de ler e dun carácter heteroxéneo ademais de ser pouco operativos. En certa medida, un esquema tamén reproducido, agora con rango de lei, na nova lei galega.

Hai que facerse dúas preguntas desde o primeiro momento: por que Galicia ten unha longa traxectoria na elaboración destes documentos, moito antes do Libro Branco de 2004?² ¿Por que, porén, estes documentos son tan inoperantes?

A posible resposta á primeira pregunta, máis aló dos lugares comúns (enorme presenza no exterior como consecuencia da emigración, a relación con Portugal con cuxa lingua o galego forma un diasistema, ambos elementos, xunto coa posibilidade de solicitar ao Estado a negociación de tratados internacionais, son elementos relacionados coa acción exterior recollidos no Estatuto de Autonomía, nunca reformado, de 1981) ten dous elementos:

Por unha banda, a necesidade de dar resposta ás demandas da propia xestión do autogoberno. De feito, como é sabido, a sentenza pioneira do Tribunal Constitucional en materia de acción exterior das Comunidades Autónomas foi a STC 137/1989, pola que se declarou inconstitucional un convenio de cooperación en materia pesqueira foi entre a Xunta e un departamento do Goberno danés. Este factor combínase coa tendencia de *todas* as comunidades autónomas (nacionalidades ou non, con maioría nacionalista ou non, con empresas con vinculación exterior ou non), por mimetismo ou pola súa progresiva institucionalización, a dotarse de instrumentos ou mecanismos de acción exterior (Fernández de Casadevante Romani, 2001)

Por outra banda, débese á continuidade institucional dos propios actores galegos de acción exterior. A excepción do bipartito (2005-2009) a Secretaría Xeral de Acción Exterior (desde 2009, Director xeral) foi sempre a mesma persoa nos últimos vinte anos. A pesar das dúas efémeras coalicións de gobernos de centreesquerda e nacionalistas galegas (1987-1989 e 2004-2009) non se produciu un *spoils system*. Moitos dos actores da acción exterior galega continuaron a ser as mesmas persoas e organización. Entre estas destaca a Fundación Galicia Europa entidade que, entre outras funcións, actúa como representación non-oficial de Galicia en Bruxelas. Galicia nunca quixo, pola súa propia inercia institucional, facer uso das posibilidades da sentenza do Tribunal Constitucional 165, do 26 de maio de 1994, que permitiu a apertura de delegacións oficiais sempre que non infrinxan as competencias do Estado en relacións internacionais ou supoñan compromiso xurídicos polas mesmas con outros estados ou organismos internacionais (Sobrinho Heredia, 2001). Un argumento moi citado polos seus defensores, independentemente do color político e que non foi creado polos sucesivos gobernos *populares*, senón que foi creada polo goberno tripartito PSOE-CG-PNG de liderado polo socialista González Laxe a finais dos anos 80.

En canto á segunda cuestión, por que son tan laboriosos de entender os documentos de acción exterior galega, a posible explicación débese a que a acción exterior galega se desgarrara entre o voluntarismo e os respectos delicados equilibrios internos da súa sociedade. Por unha banda, Galicia percíbese -independentemente do partido- no mesmo plano que as nacionalidades históricas que avalaban a súa autonomía antes da Guerra Civil (véxase, por exemplo, Fraga

2 Por exemplo, o documento “Galicia ante a Convención para o Futuro de Europa” (2003) do que o autor foi un dos editores.

Iribarne, 1991).³ Por outra banda, a maioría política e social galega (non só entre a maioría conservadora) desconfía de manifestacións *percibidas* como *potencialmente* en conflito co Estado, incluído asuntos como a acción exterior. De feito, como sinala Ríos (2018), o cambio de goberno do tripartito á era Feijóo en 2009 supuxo, en plena crise económica e a crecente inestabilidade territorial do Estado, un amplo correctivo da política exterior galega verbo da do anterior executivo considerado como excesivamente ambicioso.

Por iso, Galicia adaptou rapidamente o seu marco de acción exterior ao LAESE (que, como dicimos máis arriba, en lugar de ser unha oportunidade de coordinación multinivel, quería ser un corrector do que se xulgaba como aventureirismo polas comunidades autónomas e polas nacionalidades históricas en particular) como evidencia a Estratexia Galega de 2015.⁴ Ao mesmo tempo, e como reflexo destes inestables equilibrios, aínda que a LAESE buscaba, basicamente, eliminar a presenza das mal denominadas “embaixadas” no exterior e en particular en Bruxelas, Galicia foi unha das poucas que mantiveron a súa oficina en lugar de mudarse ao “coworking” proposto por Asuntos Exteriores -unha persoa única pola autonomía, en condicións de alugar moi por enriba do mercado inmobiliario bruselense e sen ningunha vantaxe nin status adicional- no faiado da Representación Permanente de España ante a UE (Pazos -Vidal, 2019 b; Pazos Vidal, 2017).

Esta tensión galega entre o voluntarismo identitario e a dependencia política, cando non emocional, de “Madrid”, non é, como dicimos, só parte da maioría tradicional conservadora: durante o proceso da nova Lei 10/2021, a oposición socialista (terceira forza en Galicia, pero no Goberno central) destacou polos seus furibundos ataques non só á forma -a Xunta acelerou os prazos e reduciu a posibilidade de deliberacións- senón tamén ao fondo mesmo da Lei, aínda que, tal e como esixe a LAESE, dito proxecto de lei fora avalado positivamente polo Ministerio de Asuntos Exteriores.⁵ A Acción Exterior Galega non é unha simple variable dependente das políticas, lexislacións, estratexias ou clima político marcado polas institucións estatais, pero, máis que noutros lugares, cómpre estudar a Lei Galega e os seus antecesores contrastándoos con documentos homólogos de referencia a nivel central, como faremos aquí, sequera brevemente coa nova Estratexia de Acción Exterior 2021.

3. A Lei 10/2021 un paso adiante, pero insuficiente

Por razóns de extensión non imos detallar aquí o contido desta Lei galega. A maior parte do seu contido é de carácter programático, e que dá rango de lei ao contido das estratexias de acción exterior galega xa citadas ou que simplemente legaliza prácticas existentes (ver táboa I).

3 Ou moito antes Fraga Iribarne (1991).

4 “Con este aval, e sempre dentro da indispensable lealdade constitucional, a Xunta de Galicia aprobou o Decreto 178/2015, do 26 de novembro, polo que se regula a acción exterior da Comunidade Autónoma de Galicia (en diante Draex), comunicado ao Ministerio de Asuntos Exteriores e Cooperación. En materia de cooperación internacional, tamén se aprobou o Decreto 29/2017, do 9 de marzo, de cooperación para o desenvolvemento, co fin de simplificar e actualizar a normativa de desenvolvemento da Lei 3/2003, do 19 de xuño, de cooperación para o desenvolvemento, en relación ao Rexistro Galego de Axentes de Cooperación ao Desenvolvemento, aos órganos de coordinación e asesoramento, ás relacións interadministrativas e á xestión de subvencións a proxectos de cooperación, entre outras materias.” Exposición de motivos Lei 10/2021, do 9 de marzo.

5 PP e Cs ven falta de concreción na Estratexia de Acción Exterior para paliar a perda de peso de España (Galicia Exterior, 2021)

Por iso centrarémonos nas súas carencias.⁶

Cadro I Contido da Lei de Acción Exterior de Galicia ⁷	
Título I:	Suxeitos de acción exterior galega e suxeitos privados concorrentes,
Título II:	Procedemento para realizar a programación da acción exterior galega, desenvolvendo directrices que xa estaban contempladas no Draex ⁸ e na propia Egaex,
Título III:	Aplicación da Egaex e na coordinación da acción exterior galega.
Título IV:	A Eurorrexión Galicia-Norte de Portugal e a Lusofonía merecen.
Título V:	Galicia en Europa, participación de Galicia nos asuntos da Unión Europea, e acción exterior en Europa fóra do marco legal da Unión Europea;
Título VI:	Futuros tratados e outros instrumentos e acordos internacionais nos que Galicia poida intervir.
Título VII:	Actuacións sectoriais máis aló de Galicia e España, sistematizadas por áreas homoxéneas.
Título VIII:	A cooperación para o desenvolvemento, que constitúe un dos piares da proxección exterior de Galicia, pola que se derroga a Lei 3/2003, do 19 de xuño.
Título IX	actualiza o réxime relativo ás delegacións e oficinas autonómicas no exterior, adaptando as súas disposicións á LAESE
Título X	movilidade internacional de profesionais e empresas, e novas redes de intereses galegos no exterior fóra das tradicionais comunidades galegas de emigración da diáspora.
Disposición adicional primeira:	Consello da Cultura Galega ⁹
Disposición adicional segunda:	Fundación Galicia Europa
Disposición adicional terceira	Posibilidade de obter apoio extraordinario para as delegacións exteriores da Xunta de Galicia
Disposición adicional cuarta:	Posible participación do persoal do Sistema Público de Saúde de Galicia en emerxencias humanitarias.
Disposición adicional quinta:	Cumprimento da Axenda global para o desenvolvemento humano sostible (ODS)
Disposición adicional sexta:	nomeamento dos responsables do seguimento da participación de Galicia nos asuntos da Unión Europea.
Disposición transitoria única	Mentres non estean regulados os coeficientes por razóns de servizo que lle poidan corresponder ao persoal da Xunta de Galicia por residencia no estranxeiro, aplicaranse con carácter supletorio os establecidos no ámbito da Administración xeral do Estado.

Fonte: elaboración propia.

- 6 Ademais da análise documental, para a elaboración deste *traballo* leváronse a cabo varias entrevistas persoais a diversos actores implicados no seu proceso parlamentario, cuxos debates tamén se recolleron na elaboración deste traballo.
- 7 BOE.es - BOE-A-2021-5211 Lei 10/2021, do 9 de marzo, reguladora da acción exterior e da cooperación para o desenvolvemento de Galicia.
- 8 Decreto 178/2015, do 26 de novembro, polo que se regula a acción exterior da Comunidade Autónoma de Galicia.
- 9 institución prevista no artigo 32 do noso Estatuto de autonomía, co fin de cumprir coas obrigas e competencias da Comunidade Autónoma en materia de defensa e promoción dos valores culturais do pobo galego.

Hai que destacar o enfoque holístico, polo que a acción exterior de Galicia se entende como un fenómeno colectivo que non se limita ao propio goberno senón que implica a toda a sociedade.

É perfectamente comprensible que quixesen codificar toda unha serie de prácticas que xa existen na realidade e incluír no Dereito autonómico de Galicia boa parte da xurisprudencia do Tribunal Constitucional en materia de acción exterior das comunidades autónomas.

Unha necesidade, non só coherente coa nosa tradición xurídico-política claramente ancorada na regulación, moito máis que noutros países da nosa contorna, mesmo fronte aos que tamén herdaron a tradición administrativa francesa.

4. A comunidade galega de acción exterior

É moi oportuno considerar os diferentes actores autonómicos con proxección exterior, como a Consellería de Cultura de Galicia, que mesmo conta cunha estratexia de acción exterior propia.

Do mesmo xeito que, noutro contexto, se fala da necesidade de xerar unha “cultura da defensa” en Galicia, cómpre xerar unha “cultura de acción exterior”. Isto é especialmente necesario dado o comparativamente amplo grao de conexión co exterior, comprensible dada a nosa historia, pero aínda moito maior do que se esperaría dado o noso nivel de desenvolvemento económico e as opcións políticas maioritarias da sociedade galega.

Agora ben, aínda que esta proposición de lei fai un bo exercicio descritivo, non consegue promover unha maior osmose entre os distintos actores galegos da acción exterior. Tamén falta, e sobre todo, como sinala a achega do IGADI (*vid. infra*), un Plan Director e Plans Anuais de Acción (vinculados no caso da UE ao Programa Lexislativo Anual da Comisión e das presidenciais semestrais do Consello e a revisión legislativa do programa de simplificación normativa *Better Regulation-Fit for Future*), que definirá instrumentos, obxectivos e actividades previsibles e avaliábeles. Precisamente nun ano de especial presenza internacional de Galicia polo Xacobeo 2021-22, é necesario planificar actividades no exterior ou con impacto internacional, incluíndo iniciativas públicas e privadas de “marca país”.

No ámbito da intermediación política e do necesario acordo entre os distintos actores políticos, sorprende que non se intente crear mecanismos de acordo a nivel político entre a Xunta a través do director xeral de Relacións coa UE no Comité das Rexións, os eurodeputados galegos, alcaldes con axenda exterior propia (Eixo Atlántico, Arco Atlántico, alcaldes galegos como membros da FEMP no Comité das Rexións e no Consello dos Poderes Locais e Rexionais de Europa, etc.) e o propio Parlamento, concretamente a súa Comisión de Asuntos Europeos e a máis que salientable participación da Cámara de Galicia na Conferencia de Asembleas Lexislativas Rexionais da UE (CALRE) e no Consello de Poderes Locais e Rexionais do Consello de Europa, que por certo é nin sequera mencionado no proxecto a pesar da alta representación da Comunidade Autónoma que o parlamento fai no exterior nesta organización internacional e nesa asociación formación interparlamentaria.

Neste censo sorprende o enfoque integral do proxecto de lei que apenas se menciona ao Consello de Acción Exterior, en referencia ao decreto da súa creación.

Ademais, o enfoque *corporatista* (no sentido de que se dá no ámbito das políticas públicas, non na súa concepción coloquial) de dito Consello é insuficiente como entidade concertada entre os distintos intereses galegos, xa que moitos deles non están representados. De feito, a lectura deste Consello (vid. IGADI, 2020) é de *carácter corporativista*, no sentido de captación por parte dos funcionarios autonómicos.

Un Consello de Acción Exterior debe contar, por exemplo, con entidades de recoñecida traxectoria no exterior como o IGADI, o Foro Económico Galego, o Eixo Atlántico Noroeste Peninsular, os Grupos de Cooperación Territorial Europea do Baixo Miño e Verín Chaves, aqueles expertos e centros universitarios. ou os da Escola Galega de Administración Pública que tamén están implicados no exterior, e por suposto aquelas empresas, clústeres e entidades galegas que teñan gran presenza no exterior.

5. Fundación Galicia Europa

Tal e como recolle o preámbulo da Lei 10/2021, a Fundación Galicia Europa “é merecedora dun trato único no ámbito, porque leva prestando un servizo ininterrompido dende 1988 e porque está constituída, ademais da Administración autonómica, por diversas deputacións provinciais”, pola Zona Franca de Vigo e polas entidades financeiras, sendo un exemplo vivo e singular de cooperación entre diversas administracións públicas e colaboración con entidades privadas galegas, algo que segue sendo desexable e necesario no espírito desta lei.”

A modo de declaración de transparencia, este autor, que estivo vinculado profesionalmente ela no ano 2003 e parte do ano 2004, mostrouse reiteradamente partidario da súa disolución, por ter unha natureza e función anacrónica trala Sentenz do Tribunal Constitucional 165/1994 de 26 de maio de 1994 e non corresponderse ao estatus constitucional nin político de Galicia no contexto español e europeo (véxase Cencela Outeda, 2011; Pazos Vidal, 2008; 2013 ; 2014) como xa se expuxo na contribución escrita previa á tramitación desta lei e que é a base deste artigo (Pazos Vidal, 2020a; Pazos Vidal, 2020b), proponéndose no seu lugar o establecemento dunha Delegación oficial da Xunta de Galicia en Bruxelas homóloga a los *Ländervertretungen* alemáns, austríacas ou as delegaciones de Quebec, Ilas Aland, Groenlandia, Escocia o Gales.

A inclusión da Fundación Galicia Europa (FGE) na Lei é comprensible nesta dada a inercia organizativa da acción exterior galega, por tratarse dun organismo obsoleto na súa base xurídica de dereito privado, desde o momento en que a sentenza STC 165/ 1994, do 26 de maio, permite ás comunidades autónomas ter representación oficial no estranxeiro. no ámbito das súas competencias e sempre que non vulneren a competencia estatal exclusiva das relacións exteriores do art. 149.1.3 CE.

Nestes trinta anos de existencia, a Fundación exerceu a representación non oficial da Xunta de Galicia en Bruxelas, ao mesmo tempo de oficina de proxectos europeos, de oficina de información europea Europea, de financiadora de estudos e bolsas en materia europea, publicación de textos e estudos europeos e, máis xeralmente, de promotora da integración europea entre os cidadáns (Fundación Galicia Europa, 2021).

Demasiados obxectivos que non coinciden para poder responder con eficacia a intereses enfrontados: ás veces a defensa dos intereses e competencias da autonomía supón ir en contra

das decisións da UE, o que á súa vez choca coa misión fundacional da FGE de impulsar a axenda da Comisión Europea en Galicia. A literatura propia da Fundación, herdeira do espírito imperante a finais dos anos 80 coa súa adhesión á UE, amosa que en caso de conflito entre o espírito europeísta e a defensa dos intereses específicos dos galegos, tendería para priorizar o primeiro (Xunta de Galicia, 2018).

Este enfoque multifuncional (unha concepción bastante común, por outra banda, as organizacións dedicadas a “Europa” como concepto *catch-all*) e, como dicimos, a continuidade dos actores clave e a propia inercia organizativa (*path dependency*) son máis que razóns suficientes para a súa continuidade máis aló da razón inicial que xustificara a súa creación fóra da estrutura do goberno galego.

De feito, un indicador indirecto do elevado custo de oportunidade que supón a creación dunha nova estrutura, e moito menos dunha Delegación Oficial (reivindicación nacionalista que só foi considerada moi esporádicamente durante o bipartito PSOE-BNG de 2005-2009¹⁰), queda demostrada polas disposicións adicionais da Lei onde se establecen as máis ca azarosas condicións se algún día houbese vontade de enviar funcionarios xa Xunta ao estranxeiro. Hai que ter en conta que a creación da Fundación coincide no tempo coa proliferación de fundacións e padroados a finais da década dos 80 e principios dos 90, como vía de fuxida do Dereito Administrativo, do que Galicia foi pioneiro (véxase, por exemplo, Pérez Castreje, 2020). Aínda que a Fundación, en caso de dúbida, tende a imitar as prácticas da Administración autonómica, o feito da súa natureza xurídica permítelle contratar bens, servizos e persoal dun xeito, cando menos, algo máis flexible que se fose un órgano administrativo da Xunta de Galicia, e máis tendo en conta que ten unha oficina noutro país. De feito, a existencia de activos como a oficina de Bruxelas situada na avenida principal do barrio europeo, comprada por hipoteca en 2006 (Sampedro, 2006)¹¹ ou persoal contratado indefinidamente segundo o rixido Dereito Laboral belga supón un coste fundido que tamén xustifica a súa permanencia.

Dado que se trata dunha decisión política, se se menciona no comentario a esta Lei, é porque a FGE non é formalmente un órgano da Xunta (que é, con diferenza, o principal financiador) senón un ente que aglutina nominalmente privadas, para ou semipúblicas (no seu día, Deputacións, Caixas) con interese no estranxeiro. Aínda que este enfoque corporativista da FGE sempre foi un para non vulnerar a xurisprudencia constitucional anterior a 2004 (por outra banda non tan diferente da xurisprudencia constitucional alemá, austríaca e italiana daquela, véxase Pazos Vidal, 2019) nunca Realmente aproveitado para organizar unha concertación non só a nivel estratéxico (no Consello Galego de Acción Exterior) senón tamén a nivel operativo. Este segue a ser un dos grandes atrancos do noso ecosistema galego de acción exterior.

Coma comparación existen modelos exitosos de coordinación dos diferentes actores públicos, da sociedade civil e privados (Principio de Asociación ou Asociación, segundo se define na lexislación comunitaria) que existen no noso entorno e complementan a existencia dunha representación con plenas garantías de burocracia ante as institucións europeas.

¹⁰ Sendo, como dicimos, a creación da FGE obra do primeiro e efímero tripartito baixo a dirección socialista.

¹¹ Sampedro, D. (2006).

Citamos neste exemplo casos como o holandés (*Europa Decentraal*, organismo público que asesora ás entidades públicas do país na aplicación do dereito europeo), o flamenco (VLEVA é un órgano consultivo de diferentes actores flamencos na UE, aínda que a sede da institución é Bélxica e a rexión flamenca é, xunto con outros dous belgas, a única en Europa que goza de competencias propias de acción exterior en base á doutrina “in foro interna, in foro externa”) ou escocesa, onde o goberno autónomo non ten competencias de acción exterior pero formalmente é parte da Misión do Reino Unido na UE mais só responde ao Goberno Escocés. (O mesmo ocorre coas Illas Aland de Finlandia ou as Illas Feroe con Dinamarca, Portugal con Azores de Madeira). Sen embargo, amáis diso, os intereses escoceses europeos dos diferentes organismos artéllanse por medio dunha entidade “Scotland Europa” que busca influír de forma coordinada nas institucións europeas (Pazos Vidal 2019 b). Esta lei galega carece, pois, dun mecanismo de conciliación e concertación de intereses que pase do plan estratéxico ao operativo, como nos exemplos citados anteriormente.

6. Participación de Galicia nos Asuntos da Unión Europea

Este capítulo do anteproxecto adoece dunha descrición excesivamente simplista das tarefas da Comunidade Autónoma nestes órganos. Dado que esta lei ten 154 páxinas e mestura disposicións legais con outras fundamentalmente programáticas, cabería esperar unha mellor descrición do detalle e natureza desta participación, a partir da práctica real destes órganos inoperantes á hora de crear unha inter- acordo autonómico e excesivamente favorable á axenda do executivo central (Colino e Parrado, 2002; Ruíz de Lezama et al, 2015).

Aínda que non lle corresponde a Galicia acadar mecanismos de colaboración efectivos para a UE como a *Conferencia Italiana Stato-Regioni* ou a *Landeshauptteutekonferenz* austríaca (cf. Hofmeister & Tudela Aranda, 2019), esta proposición de lei é unha boa oportunidade para desenvolver prácticas que, baseadas na lealdade institucional, poidan ser subscritas polas tres partidos maioritarios galegos.

7. Participación en institucións e organismos da Unión Europea

Do mesmo xeito, a redacción deste breve artigo en,non é axeitada dada a centralidade da UE para Galicia. En canto á participación dos Grupos de Traballo do Consello, non se fai unha descrición meramente normativa da práctica dos mínimos existentes sen ter en conta a práctica real dos métodos de traballo destas institucións, o feito de que este traballo está ligado á representación rotatoria en o Consello, o necesario entrelazamento co traballo das Sesións Sectoriais, e sobre todo ignora que a función dunha Comunidade nestes órganos é a representación de todas as comunidades autónomas, para o que as disposicións normativas desta Lei deben ter en conta. conta o que existe. mecanismos de colaboración (como a Cooperación entre Delegacións Rexionais de España, ou CORE, que o programa de goberno de coalición española (PSOE PODEMOS 2019, p. 43) ¹²se comprometeu sen dúbida a formalizar despois de case 20 anos de

12 PSOE-PODEMOS (2019)

existencia de feito) para evitar, como adoita ser habitual. ocorre na práctica, unha dislocación cando non unha rivalidade entre a participación da Comunidade Autónoma nestas formacións e a representación destas autonomías en Bruxelas as.¹³

8. Comité das Rexións

Cómpre salientar o artigo 33 da Lei, que resulta insuficiente xa que o representante da Xunta de Galicia no Comité das Rexións (substituto do presidente da Xunta e o representante efectivo, o director xeral e ata 2009 o secretario xeral de Relacións con Unión Europea) é o único representante oficial de Galicia na institución europea.

A diferenza doutras chamadas Rexións con Poderes Lexislativos (p. ex. Escocia tiña catro), Galicia só ten un representante (dous se un dos catro designados pola FEMP é galego, como acontece na actualidade co alcalde de Vigo). Isto debería suscitar unha maior esixencia de rendición de contas, precisamente tendo en conta o crecente comportamento do CdR como institución rexida por intereses partidistas e extraterritoriais (Piattoni & Schönlau, 2015) e o inxente número de actos, feitos e expedientes de relevancia para Galicia dos que o representante da Xunta ten a oportunidade de participar directamente nos debates e no acceso que o CDR ofrece ao marco institucional europeo, que vai moito máis alá do seu papel formal como comisión consultiva de propostas lexislativas.

Sorprendentemente, nin sequera se prevé esa rendición de contas periódica á Comisión de Asuntos Europeos do Parlamento de Galicia, que nin sequera esta Comisión figura en todo texto da Lei. Sorprende tamén que se faga moi pouca mención neste artigo 38¹⁴ dos mecanismos de formulación das respostas do Comité das Rexións aos ditames (por non falar dos informes do Parlamento Europeo ou das solicitudes á súa Comisión de Peticións) cando existe un conxunto caso que podería ser codificado, como fixo o Goberno Vasco hai máis de 20 anos mediante unha normativa específica.¹⁵

9. Tramitación da lexislación europea

Así mesmo, esta Lei, que precisamente pretende codificar as prácticas existentes, paradoxalmente non establece de forma explícita os mecanismos internos da fase *downstream* da lexislación e políticas comunitarias, desde a transposición da lexislación ata a tramitación dos expedientes de axudas estatais, a contratación pública ou a programación. e xestión dos Fondos Estruturais, cando son a única panca de investimento que ten a Xunta de Galicia.

13 Moi interesante vista actualizada do papel destas oficinas en Riera e Astarloa (2017).

14 “Artigo 38. Designación do responsable.

Para o seguimento efectivo da actuación da Administración autonómica na Unión Europea, no que respecta a este capítulo, deberá designarse un responsable nas áreas de competencia da Presidencia e de cada consellería, preferentemente con rango de subdirección xeral e con funcións de vicesecretaría ou de coordinación, cando sexa posible con coñecemento doutras linguas europeas, para actuar como punto de contacto co órgano de dirección da Administración autonómica no que se enmarquen as competencias fundamentais de relación coa Unión Europea e de acción exterior”.

15 Este documento interno resúmese en: Gobierno Vasco (2018).

Aínda que estes procedementos deben ser regulados noutras normativas, a súa total ausencia, mesmo para remitir o cidadán a esta outra normativa, parece ser un importante atranco na tarefa de codificación e transparencia que supón a Lei.

10. Consideracións finais á lei galega de acción exterior

Cómpre acoller con calor a aprobación desta Lei. Nos tempos que corren e dado o clima nacional e internacional afástase daquela Europa das Rexións (Pazos Vidal, 2020) segue a ser un fito importante.

Porén, dado que esta extensa Lei é tanto normativa como programática, sorprende que non se intente avanzar na definición dos obxectivos básicos da acción exterior galega máis precisos e susceptibles de xerar consenso entre as forzas representadas nesta cámara. As sucesivas estratexias de Acción Exterior de Galicia sufrían xa dun contido excesivamente programático e xeneralizado que, en boa medida, segue presente nesta Lei.

Pola contra, esta lei debería ter avanzado no proceso definindo con maior precisión os criterios e metodoloxías, indicadores, definición de prioridades semestrais, anuais, legislativas, avaliación do desempeño, asignación de recursos que deben seguir unha Estratexia de Acción Exterior renovada. de acción exterior galega (IGADI, 2020).

11. Galicia ante a Estratexia de Acción Exterior de España 2021-2024

Ante a contradición inherente á acción exterior de Galicia desde o seu inicio entre o voluntarismo identitario e a dependencia política e afectiva dos avatares das políticas dos sucesivos gobernos e do clima español en xeral, cómpre enmarcar a nova lei galega no contexto máis amplo. da política española (as súas relacións intergubernamentais) e no contexto máis amplo do momento europeo simbolizado aquí na Conferencia sobre o futuro de Europa.

É dicir, o cambio de goberno da dereita á esquerda en 2018 provocou un «desemcorro» como o que describe Sánchez Amor (2010) para a participación das comunidades autónomas no exterior e concretamente na Unión Europea? como sucedeu no ciclo anterior do ano 2004?

Por outra banda, Galicia, que estivo moi activa -dentro das súas posibilidades- na Convención para o Futuro de Europa, ¿tentará o mesmo na Conferencia sobre o futuro de Europa?

Parafraseando a famosa cita de Marx (1852), ¿o activismo europeo das Comunidades Autónomas repetirase por segunda vez na Historia, desta vez como unha farsa?

Como xa dixemos, o programa do goberno de coalición español menciona, como era previsible, unha maior participación das comunidades autónomas nos asuntos europeos e, feito insólito -atribuíble en parte á traxectoria persoal dun dos edís-, a tan -denominada colaboración entre oficinas en Bruxelas (vid. supra).

Tamén é certo que tanto a Conferencia de Presidentes como a Conferencia para asuntos relacionados coa Unión Europea foron reactivadas tras un longo letargo de case unha década, algo que tanto as continxencias do Brexit como a pandemia estimularon (Casula e Pazos Vidal, 2021). Agora, se entramos en detalle e analizamos a nova Estratexia Española de Acción Exterior 2021-2024 (Goberno de España, 2021) e a comparamos como a praxe de goberno do Plan de

Recuperación, Transformación e Resiliencia (Gobierno de España, 2021c) -que pretende gastar 80.000 millóns de euros de novos fondos europeos- co propio deseño da Estratexia para a que cabe o pesimismo.

Comenzando pola Estratexia, no anuncio e na súa presentación e debate parlamentario, o goberno salienta o carácter colaborativo, multinivel e integrador da súa redacción. Un apartado 5.5.3, de dúas páxinas (páxs. 95-96) dun total de 115, está adicada precisamente “Comunidades Autónomas e Entidades Locais” onde a colaboración xa existente de Comunidades Autónomas (e entidades locais) co goberno na CARUE, Comisión Interterritorial. de Cooperación para o Desenvolvemento ou a Comisión Nacional Española de Cooperación coa UNESCO, propoñendo mellorar esta participación “o establecemento de mecanismos periódicos de consulta que aglutinen ao MAUC e ás autoridades autonómicas en materia de acción exterior”. Inmediatamente despois procede a falar de internacionalización. o diálogo social con empresas e sindicatos, a Axenda Urbana Española no contexto da Axenda Urbana Europea e os Obxectivos de Desenvolvemento Sostible (auténtico fio condutor do Goberno minoritario Sánchez I, substituído polo Goberno de coalición Sánchez II en parte polo Plan de Recuperación “España Puede”) e o papel das cidades nos asuntos internacionais. Á marxe da mención das Casas Rexionais no exterior no apartado de protección consular (p. 84), parécenos unha referencia excesivamente breve para un documento estratéxico deste ámbito e para a complexidade do sistema de goberno español.

Se comparamos a Estratexia de Acción Exterior coa gobernanza do Plan de Recuperación, que foi obxecto de enorme polémica polas desavinzas entre o Goberno e as comunidades autónomas, con expectativas pouco realistas, tanto para a distribución como para a gobernanza dos devanditos fondos. Europeos (Pazos Vidal, 2021b) en parte reflexo dos mesmos desacordos en canto á xestión territorial da pandemia (Pazos Vidal, 2021c; Pazos Vidal, 2021d) vemos que a participación das Comunidades Autónomas -a diferenza dos tradicionais Fondos Estruturais denominados coloquialmente fondos rexionais ou de Cohesión- no Plan de Recuperación o goberno dá prioridade á consulta das Comunidades Autónomas (convertidas en axentes económicos de programas deseñados polos ministerios) no canto da negociación bilateral e multinivel en todas as fases de deseño e xestión de fondos (o coñecido como principio de asociación no Dereito Comunitario). Aínda que *os fondos europeos* non son exactamente o mesmo que *a acción exterior cara a UE*, a súa gobernanza non deixa de ser un bo *indicador* dos límites á participación das comunidades autónomas na formulación das políticas estatais derivadas das reformas estruturais no ámbito das súas competencias. e financiado pola UE.¹⁶

Un enfoque similar pero máis amable atópase na nova Estratexia da ONU sobre os Obxectivos de Desenvolvemento Sostible (ODS, agora en mans do socio minoritario da coalición governamental). Xa as “Directrices Xerais da Estratexia de Desenvolvemento Sostible 2030” avanzaron (Gobierno de España, 2020:30-31) nun ton moi positivo a contribución das Comunidades Autónomas a estes Obxectivos para esta década -iso si, consideradas a renglón seguido das cidades, sociais e actores empresariais-, e o mesmo ton se repite, corrixido e ampliado, na propia Estratexia aprobada polo Consello de Ministros o 8 de xuño de 2021 (Gobierno

¹⁶ Véxase, por exemplo, CoR-CEMR (2020).

de España, 2021). Agora, este ton construtivo da Estratexia ODS (boa parte del se centra en detallar os logros e compromisos das Comunidades Autónomas) explícase en contraste á de Acción Exterior, polo carácter programático dos Obxectivos e non directamente vinculante deles, en comparación cos compromisos en materia de fondos e Dereito comunitario. Os ODS, a pesar de seren concibidos pola ONU como un instrumento de xestión (con compromisos, metas e obxectivos), España non é seguramente a única que adopta un enfoque máis centrado no aspiracional que na rendición de contas. (Pazos Vidal, 2021e)

En definitiva, todo o anterior sobre o goberno central ¿como se traduciría en clave galega? A Lei de Acción Exterior recolle precisamente tanto os ODS (menciónase de paso unha disposición adicional, sen articulación específica con outras políticas, plans e lexislacións galegas) como algo de interese máis específico para Galicia, como a Lusofonía, que, como dicimos, é un dos poucos ámbitos nos que o Estatuto de 1981 contempla a acción exterior (art. 35.3 EAG): “A Comunidade Autónoma Galega poderá solicitar ao Goberno que celebre e presente, no seu caso, ás Cortes Xerais, para a súa autorización, os tratados ou acordos que permitan o establecemento de relacións culturais cos Estados cos que mantén vínculos culturais ou lingüísticos particulares”.

Houbo que esperar nada menos que un cuarto de século para que se acordase a Lei 1/2014, do 24 de marzo, de uso da lingua portuguesa e de vinculación coa Lusofonía (Lei Paz Andrade) con grandes dificultades dada a diversidade de opinións sobre a lingua galega (estadisticamente maioritaria hasta justo ese ano), o seu estatus social e as súas relacións con respecto ao portugués co que forma un diasistema – ata o punto de que existe unha normativa da lingua galega diferente, e en clave lusista, distinta da oficial, se ben esta foi revisada en 2003 para achegala á portuguesa mantendo a intelixibilidade coa española; todo isto é en si mesmo un exemplo dos equilibrios xeopolíticos de Galicia- (Igadi, 2019).

Pois ben, esta brevísima lei (dúas páxinas) que saíu adiante grazas ó argumento da potencial vantaxe económica –desde a Idade Moderna o empresariado galego fala desproporcionadamente en castelán– estima no seu art. 1 que “os poderes públicos galegos promoverán o coñecemento da lingua portuguesa e das culturas lusófonas co fin de afondar nos vínculos históricos que unen a Galicia cos países e comunidades lusófonas e polo carácter estratéxico que teñen para Galicia as relacións económicas e sociais. no marco da Eurorrexión Galicia-Norte de Portugal”, ademais “o Goberno galego incorporará progresivamente a aprendizaxe da lingua portuguesa no ámbito das competencias lingüísticas estranxeiras nos centros educativos da Comunidade Autónoma de Galicia”. (art. 2) e finalmente (art. 3) “Tamén deberían promoverse as relacións a todos os niveis cos países de lingua oficial portuguesa, que constituirá un obxectivo estratéxico da Xunta de Galicia” ademais de prestar a radiodifusión portuguesa en Galicia (artigo 4).

Claramente e como era de esperar, unha lei a escala galega de tanta transcendencia xeopolítica pero de claro carácter programático apenas tivo repercusión nin interna nin moito na acción exterior, pero cítamola aquí precisamente por ser unha iniciativa que foi abordada con realismo. decisión: a integración da Xunta de Galicia como observadora na Comunidade de Países de Lingua Portuguesa (CLPF). Aínda que o Consello da Cultura Galega (o equivalente en galego a Cervantes) e a AGAL (a asociación que promove a citada normativa lusista para o galego) son observadores, a participación de Galicia como autonomía –como contempla o

art. 35.3 do Estatuto de Autonomía¹⁷suporía un enorme paso na institucionalización da acción exterior galega.

Non resultou ser o caso.Como dixo ironicamente Manuel Gago (2021):

“O Parlamento [de Galicia] aprobou por unanimidade en 2018 solicitar a entrada de Galicia como “membro”. Entenderémolo máis ben como “observador asociado”, que é o rango que a CPLP outorga aos Estados ou tamén, segundo a súa normativa, ás “Rexións da Lusófoia que pertencen a terceiros Estados”, unha forma como calquera outra de referirse a Galicia. -. Entre as competencias destes observadores, segundo os datos, está a de participar nos cumios de xefes de Estado. Último capítulo: **a iniciativa galega paralizouse en xaneiro de 2020 cando España sentiu de súpeto as ganas de participar. Iso si, despois de que xa se incorporaran países con *profundos vínculos coa lusofonía* como Eslovaquia, Francia, República Checa, Chile, Turquía ou Luxemburgo.**”

Isto ocorreu xa no mandato socialista. Aínda que o contexto catalán e o seu derivado da súa acción exterior (investigación no Tribunal de Contas e procesos xudiciais pola internacionalización do “procés”) é unha escusa razoable para xustificar esta manobra de goberno (tendo en conta que moitos gobernos con competencias legislativas utilizan vías indirectas como a de observadores ou financiadores de proxectos para acceder a institucións de Dereito Internacional e das Nacións Unidas onde a representación do Estado corresponde ao goberno) parece existir unha razón máis prosaica, que en realidade non ten nada que ver coa cor do goberno-partido senón dos intereses corporativistas do corpo diplomático.

Se este precedente fose aceptado pola CPLP, os funcionarios da Administración autonómica terían, na práctica, dado o carácter fundamentalmente deliberativo da devandita organización lusofonía, o mesmo trato que os diplomáticos. Non sería a primeira vez: lembremos a tradicional resistencia da Representación Permanente de España ante a UE a manter unha relación institucional formal e unha dinámica de traballo colaborativo coas delegacións rexionais de Bruxelas en todo o que non esixían os acordos da central. goberno para a participación das comunidades autónomas nas formacións e grupos de traballo do Consello da UE (Pazos Vidal, 2019b). Ás veces, o espellismo da política de partidos oculta as implicacións do ethos e das axendas das organizacións que as sustentan.

12. Conclusión

2021 non parece 2001 pero rima. A acción exterior de Galicia en Europa é similar á de hai 20 anos, último gran momento de mobilización territorial europea encol da Convención para el Futuro de Europa, que deu eventualmente lugar ao esencial do que hoxe é ol Tratado de Lisboa (Pazos Vidal, 2019c) e antecesora da recente Conferencia para el Futuro de Europa. A pesar dos avatares comúns á maioría das Comunidades Autónomas e a pesar do dobre polo

17 Tres. A Comunidade Autónoma galega poderá solicitar do Goberno que celebre e presente, no seu caso, ás Cortes Xerais, para a súa autorización, os tratados ou acordos que permitan o establecemento de relacións culturais cos Estados cos que manteña vínculos culturais ou lingüísticos particulares.

gravitacional que representa para Galicia a política madrileña e a perenne crise territorial catalá, Galicia mantivo un enfoque bastante proactivo e coherente de acción exterior no que vai de milenio.

A cuestión é se as árbores (accións no exterior, sucesivas estratexias, ampulosas leis) ocultan o bosque e os escasos froitos que esconde.

*Serafín Pazos Vidal, é Doutor en Unión Europea. Desde 2015 é Director da Oficina de Bruxelas da Convención de Autoridades Locais Escocesas. Acumula vinte anos de representación de intereses territoriais na UE, previamente na rexión de East of England, Galicia e o Goberno Vasco. Ten publicado numerosos traballos académicos sobre subsidiariedade, gobernanza multinivel europea e política rexional.
E-mail: pazosvidals@hotmail.com*

Referencias

- CASULA, M. & PAZOS VIDAL, S. (2021) Assessing the Multi-level Government Response to the COVID-19 Crisis: Italy and Spain Compared, *International Journal of Public Administration*, 44 (11-12), pp. 994-1005.
- CdR-CEMR (2020). The involvement of municipalities, cities and regions in the preparation of the national Recovery and Resilience Plans. Results of the CoR-CEMR targeted consultation
- DE CASTRO RUANO, J. L. (2021). Un Nuevo Modelo Más Satisfactorio De Inserción De Las Regiones Constitucionales En La Unión Europea. La Oportunidad De La Conferencia Sobre El Futuro De Europa. *Revista Española de Derecho Internacional*, 73 (1), pp. 83-110.
- FRAGA IRIBARNE (1991). *De Galicia a Europa*. Barcelona: Planeta.
- FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE ROMANÍ, C. (2001). La acción exterior de las comunidades autónomas: balance de una práctica consolidada. Paracuellos del Jarama, Madrid: Dilex.
- Fundación Galicia Europa (2021). A Fundación Galicia Europa presenta a súa memoria de actividades do 2020. Nota de Prensa, 28 de junio de 2021.
- GAGO, M. (2020) O Ciclo dos 100 anos. *Galiciaé*, 15 de diciembre. <https://www.galiciae.com/blog/manuel-gago/ciclo-100-anos/20201214095651088802.html>
- Galicia Exterior (2021). El Parlamento gallego aprueba la Ley da Acción Exterior de Galicia con el voto favorable del PP y la abstención del BNG, 12 de febrero.
- Gobierno de España (2021). Estrategia de Acción Exterior, 2021-2024. <http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/ElMinisterioInforma/Documents/ESTRATEGIA%20ACCION%20EXTERIOR%20ESP.pdf>

- Gobierno de España (2020). Directrices de la Estrategia de Desarrollo Sostenible 2030. https://www.agenda2030.gob.es/recursos/docs/Directrices_EDS.pdf
- Gobierno de España (2021). Informe de Progreso 2021 y Estrategia de Desarrollo Sostenible 2030 <https://www.agenda2030.gob.es/recursos/docs/informe-progreso21-eds-2030.pdf>
- Gobierno Vasco (2021). RLEG calls the Conference on the Future of Europe (CoFoE) for a greater involvement of regions with legislative powers in the EU, Nota de prensa, 4 de mayo.
- Gobierno Vasco (2018). Procedimiento interno de formulación y presentación de enmiendas del Gobierno Vasco en el Comité de las Regiones. [https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/uecdr_3/es_def/adjuntos/Procedimiento de formulaci%C3%B3n y presentaci%C3%B3n de enmiendas en el GV.pdf](https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/uecdr_3/es_def/adjuntos/Procedimiento%20de%20formulaci%C3%B3n%20y%20presentaci%C3%B3n%20de%20enmiendas%20en%20el%20GV.pdf)
- HOFMESITER, W. & TUDELA ARANDA, J. (2019). *Sistemas federales. Una comparación internacional*. Zaragoza: Fundación Manuel Giménez Abad de Estudios Parlamentarios y del Estado Autonómico; Konrad-Adenauer Stiftung, Fundación Konrad Adenauer- Oficina Madrid
- IGADI (2019). *Nós no Mundo 2019. A lusofonía en Galicia, entre a Lei Paz Andrade e a EGAEX*. Pontevedra: IGADI.
- IGADI (2020). Proxecto de lei reguladora da acción exterior e cooperación para o desenvolvemento de Galicia. (11/PL-000005). Lexisla con nós. <https://www.parlamentodegalicia.es/ParticipacionCidada/LexislaConNos/1104/proxecto-de-lei-reguladora-da-accion-exterior-e-cooperacion-para-o-desenvolvemento-de-galicia>.
- MÉNDEZ ROMEU, J. L. (2018). Marco Actual Político e Xurídico. En Vázquez Mao, X. (dir.) *Informe Sobre a Política de Acción Exterior Para Galicia*, pp. 13-29. Vigo: Eixo Atlántico do Noroeste Peninsular.
- Pazos Vidal, S. (2021a). A Lei de Acción Exterior de Galicia, un paso adiante, pero insuficiente, *IGADI*, 8 de enero. <https://www.igadi.gal/web/analiseopinion/a-lei-de-accion-exterior-de-galicia-un-paso-adiante-pero-insuficiente>
- Pazos Vidal (2021b). El Plan de Recuperación de la UE. Oportunidades para las Administraciones locales. En Velasco Caballero, F. (ed.) *Anuario de Derecho Local*, pp. 49-87. Madrid: Instituto de Derecho Local Universidad Autónoma de Madrid.
- Pazos Vidal (2021c). La dimensión territorial de la pandemia, en A. Penades y A. Garmendia (eds.), *Informe sobre la Democracia en España 2020: el año de la pandemia*, pp. 171-188. Madrid: Fundación Alternativas.
- Pazos Vidal, S. (2021d). Rethinking governance after the Covid19 crisis: challenges and opportunities for power devolution and self-government, En Antunes, S. (ed.) *Reflections around the Covid19 crisis and its impact on Europe*. Brussels: Coppieters Foundation.
- Pazos Vidal, S. (2021d). La localización de los objetivos de desarrollo sostenible dentro de la Unión Europea: balance de una praxis emergente. En González Medina, M, de Gregorio Hurtado, S. e Alonso Ibáñez, M.R. (eds). *Políticas urbanas y localización de los objetivos de desarrollo sostenible*, pp. 21-56 Madrid: Tirant Lo Blanch.
- Pazos Vidal, S. (2021). A Lei de Acción Exterior de Galicia, un paso adiante, pero insuficiente, *IGADI*, 8 de enero. <https://www.igadi.gal/web/analiseopinion/a-lei-de-accion-exterior->

- de-galicia-un-paso-adiante-pero-insuficiente
- Pazos Vidal, S. (2020). ‘Galicia Perante a Conferencia para o Futuro de Europa’ in Rios, X (ed.) *O Mundo en Galego. Comprender o Global Dende Aquí*, pp.46-49, IGADI:Santiago de Compostela.
- Pazos Vidal, S. (2019a). Autonomías y Unión Europea, Agenda Pública, 25 de mayo. <https://agendapublica.es/autonomias-y-union-europea/>
- Pazos Vidal, S. (2019b). *Subsidiarity and EU Multilevel Governance. Actors, Networks and Agendas*, Abingdon: Routledge.
- Pazos Vidal, S. (2019c). Subnational Actors and EU Multilevel Governance: Between the Demise of ‘Europe of the Regions’ and the Emergence of Active Subsidiarity Paper presented at ECPR General Conference, 6 September 2019, Wrocław
- Pazos Vidal, S. (2017). La paradiplomacia europea de las regiones con competencias legislativas y autoridades locales, Ponencia presentada al XII Congreso AECPA, Santiago de Compostela.
- Pazos Vidal, S. (2014). Galicia e Europa: arredor de si. *Tempos Novos*, 205.
- Pazos Vidal, S. (2013). A non-política europea de Galicia. *Tempos Novos*, 191.
- Pazos Vidal, S. (2008). A política europea do Goberno Galego. *Tempos Novos*, 141.
- PÉREZ CASTREJE, M. J. (2020). *El nacimiento de una institución, El diseño, creación y evolución del Consorcio Galego de Servizos de Igualdade e Benestar*. Madrid: INAP.
- PIATTONI, S. & SCHÖNLAU, J. (2015). Shaping Europe from below. EU Democracy and the Committee of the Regions. Cheltenham: Elgar.
- PSOE-PODEMOS (2019) Coalición Progresista. Un nuevo acuerdo para España. <https://www.psoe.es/media-content/2019/12/30122019-Coalici%C3%B3n-progresista.pdf>
- RIERA Y ASTARLOA, P. (2017). *Les Délégations et Bureaux des CC.AA espagnoles à Bruxelles: « Intelligence service » sous couvert de la promotion de la région?*, Trabajo de Fin de Master. Bruxelas: UCL Université Saint Louis.
- RÍOS, X. (2018). “A acción exterior: unha política pública indispensable. En Vázquez Mao, X. (dir.) *Informe Sobre a Política de Acción Exterior para Galicia*, Vigo: Eixo Atlántico do Noroeste Peninsular, pp. 31-42.
- SAMPEDRO, D. (2006). “La Xunta compra por dos millones de euros una nueva sede en Bruselas”. *La Voz de Galicia*, 30 de diciembre. https://www.lavozdegalicia.es/noticia/galicia/2006/12/30/xunta-compra-dos-millones-euros-nueva-sede-bruselas/0003_5414926.htm
- SÁNCHEZ AMOR, J. I. (2010). Doctrina, derecho y política en la participación autonómica en asuntos europeos (la historia jamás contada). *Revista de estudios europeos*, 56, pp. 127-175.
- SOBRINO HEREDIA, J. M. (2001). La acción exterior de las comunidades autónomas: especial referencia a Galicia: textos y documentos básicos. Santiago de Compostela: Fundación Galicia Europa.
- Xunta de Galicia (2018). Galicia celebra as tres décadas de difusión dos valores europeos e de reivindicación dos intereses galegos en Europa. Nota de prensa. <https://www.xunta.gal/hemeroteca/-/nova/069074/galicia-celebra-tres-decadas-difusion-dos-valores-europeos-reivindicacion-dos>